

IZVJEŠTAJ O LJUDSKIM PRAVIMA ZA CRNU GORU ZA 2016. GODINU

KRATAK PREGLED

Crna Gora je republika sa mješovitim parlamentarnim i predsjedničkim sistemom vlasti i sa višepartijskim političkim sistemom. Glasači biraju i predsjednika i jednodomni parlament na opštim izborima. Predsjednik predlaže mandataru za sastav vlade, koji mora dobiti podršku u skupštini. U svom preliminarnom izvještaju od 17. oktobra, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS/ODIHR) konstatovala je da su izbori 16. oktobra održani u takmičarskom okruženju, i da su fundamentalne slobode uglavnom poštovane. Izbori su protekli u miru i uredno, uz nekoliko slučajeva proceduralnih nepravilnosti. Izbori su takođe održani u skladu sa značajno izmijenjenim zakonskim okvirom. Nove odredbe se odnose na dodjelu mandata manjinskim listama, registraciju glasača i identifikaciju na dan glasanja, prijavljivanje kandidata, uključujući predstavljanje žena u skupštini, finansiranje kampanje, kao i sastav i nadležnosti organa za sprovođenje izbora.

Civilni organi vlasti su održavali djelotvornu kontrolu nad snagama bezbjednosti.

Korupcija je predstavljala jedan od najozbiljnijih problema u oblasti ljudskih prava u zemlji, a bila je prisutna u zdravstvu, obrazovanju i drugim granama vlasti, uključujući institucije za sprovođenje zakona i sudove. Karakterisalo ju je političko favorizovanje. Policija i zatvorski čuvari su ponekad primjenjivali silu protiv pritvorenika i zatvorenika da bi iznudili priznanja i dobili informacije.

Diskriminacija i društveno nasilje nad pripadnicima etničkih manjina, posebno Roma, Aškalija, balkanskih Egipćana (kao etničke manjine koja govori albanski jezik a vodi porijeklo od egipatskih migranata u antičkoj prošlosti), Albancima i Bošnjacima, osobama sa invaliditetom i pripadnicima lezbijske, gej, biseksualne, transrodne i interseksualne (LGBTI) zajednice predstavljali su treće široko područje zabrinutosti.

U ostale probleme vezane za ljudska prava spadaju ubistva od strane kriminalaca, nekažnjivost za ratne zločine, pretrpani i oronuli zatvori i pritvorske jedinice, neodgovarajuća zdravstvena zaštita u zatvorima, nevoljni odgovori na pritužbe zatvorenika o kršenjima ljudskih prava, produženi pritvor u prekrivičnom postupku, odugovlačenje restitucije imovine, uticaj vlade na medije kroz

oglašavanje, kršenje prava na mirno okupljanje, neriješeni zakonski status hiljada izbjeglica iz sukoba na Balkanu 1990-tih godina, nasilje u porodici usmjereno protiv žena i djece, biranje pola djeteta sa predrasudom prema određenom rodu i dječiji brakovi kod Roma. Prijavljeni su i slučajevi povrede prava radnika od strane poslodavaca i organa vlasti, prisilnog i dječjeg rada, uključujući najgore oblike dječjeg rada, kao i diskriminacije kod zapošljavanja na osnovu invaliditeta, roda i etničke pripadnosti. Poslodavci često nijesu poštovali propise koji se odnose na zarade, radno vrijeme i zaštitu na radu.

Nekažnjivost je i dalje problem, mada je zabilježen porast krivičnog gonjenja za korupciju, uključujući pojedine visoke zvaničnike vladajuće partije.

Dio 1. Poštovanje integriteta pojedinca, koje ne dozvoljava:

a. Proizvoljno lišavanje života ili druga nezakonita ili politički motivisana ubistva

Nije bilo izvještaja da su vlasti ili njeni predstavnici počinili proizvoljna ili nezakonita ubistva.

Došlo je do porasta broja ubistava i pokušaja ubistava između organizovanih kriminalnih grupa. U prvih devet mjeseci 2016. godine bilo je osam ubistava i 12 pokušaja ubistva povezanih sa organizovanim kriminalom. U istom periodu 2015. bilo ih je po pet.

Vlasti su nastavile da procesuiraju slučajeve ratnih zločina protiv nekoliko pojedinaca, prvenstveno niže i srednje rangiranih policijskih službenika i vojnih lica, za radnje koje su navodno preduzimali u ratovima na Balkanu u periodu od 1991. do 1999. godine. Prema riječima vrhovnog državnog tužioca Ivica Stankovića, Kancelarija specijalnog državnog tužioca sprovodi analizu nekoliko predmeta ratnih zločina, u koja spadaju četiri ranija slučaja: Morinj, Bukovica, deportacija i Kaluđerski laz. Tužilaštvo je proučilo ranije predmete da bi utvrdilo postoji li osnova za ponovno pokretanje postupka i podizanje optužnice protiv dodatnih osumnjičenih lica.

b. Nestanak

Nije bilo izvještaja o politički motivisanim nestancima.

c. Mučenje i drugo okrutno, nečovječno ili nehumano postupanje ili kažnjavanje

Ustavom i zakonom zabranjeno je takvo postupanje. Interne istrage od strane različitih institucija značajno su smanjile, ali ne i eliminisale neodgovarajuće postupanje prema pritvorenim licima od strane službenika policije i zatvorskih čuvara. Država je krivično gonila službenike policije i zatvorske stražare optužene za prekoračenje njihovih ovlašćenja.

Vodeće organizacije za zaštitu ljudskih prava i Kancelarija zaštitnika ljudskih prava i sloboda oštro su kritikovale Specijalnu antiterorističku jedinicu (SAJ) i tužilaštvo zbog toga što nije pokrenulo postupak u više slučajeva kršenja ljudskih prava, a prije svega u slučaju prebijanja predsjednika Crnogorske boksereske federacije Milorada Martinovića, tokom protesta opozicione koalicije Demokratski front u oktobru 2015. godine. Nakon što je Kancelarija zaštitnika podnijela krivičnu prijavu protiv komandanta SAJ-a Radosava Lješковиća, osnovni tužilac iz Podgorice je podigao optužnicu protiv Lješковиća 1. juna za saučesništvo zbog činjenice da je prikrio dokaze o tome ko je prebio Martinovića. Ministar unutrašnjih poslova je 30. juna suspendovao Lješковиća do završetka krivičnog postupka koji se vodi protiv njega.

U martu je Osnovni sud u Danilovgradu proglasio devet zatvorenika iz zatvora u Spužu krivim za fizički napad i povređivanje petoro stražara tokom tuče u januaru 2015. Drugo suđenje, i to deseterici zatvorskih čuvara za prebijanje 13 zatvorenika tokom iste tuče još uvijek je u decembru bilo u toku.

Nevladine organizacije (NVO) su navele da je jedan broj službenika policije odgovornih za kršenje pravila službe, uključujući prekomjerenu upotrebu sile, ostao na dužnosti.

Uslovi u zatvoru i pritvoru

Uslovi u zatvorima i prostorijama za pritvor u pretkrivičnom postupku generalno su bili loši, a objekti u oronulom stanju. Pojedina zatvorska odjeljenja su bila pretrpana.

Fizički uslovi: NVO Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR) navela je da su pojedini zatvorski objekti i dalje izrazito pretrpani i da su zatvorenici imali problema sa pristupom kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti.

Zakon propisuje usluge zdravstvene zaštite za sva pritvorena lica, ali su NVO navele da zatvorenici koji su zavisnici od narkotika, koji imaju mentalnih problema ili imaju neke druge posebne potrebe nijesu mogli da dobiju odgovarajuće liječenje. YIHR je ukazao na manjak doktora u zatvorskom sistemu, a NVO Juventas je pozvala Ministarstvo pravde da obezbijedi prostorije za zatvorenike sa mentalnim problemima ili zavisnošću od narkotika.

Zatvor u Podgorici još uvijek nije bio u potpunosti pristupačan za osobe sa invaliditetom, mada je YIHR u svom junskom izvještaju navela da je zatvorska uprava instalirala nekoliko rampi na zatvorskim objektima.

Mediji su izvještavali o dva štrajka gladu tokom prvih devet mjeseci 2016. godine.

Administracija: Vlasti su dozvoljavale posjetiocima i pritvorenim licima da podnose pritužbe sudskim organima i ombudsmanu, generalno bez cenzure, i da traže sprovođenje istrage o vjerodostojnim navodima u pogledu uslova koji ne odgovaraju standardu. Vlasti su često sprovodile istrage takvih problema, ali su obično to radili reagujući na medijske kampanje ili preporuke ombudsmana.

Policija nije iznosila informacije o stanju zatvorskih evidencija.

Nezavisni monitoring: Vlada je dozvoljavala posjete zatvorima nezavisnim nevladinim posmatračima, uključujući i grupama za zaštitu ljudskih prava i medijima. Čak i kada su posmatrači dolazili uz najavu neposredno prije same posjete, zatvorska uprava je posmatračima dozvolila da razgovaraju sa zatvorenicima bez prisustva stražara.

Poboljšanja: Poboljšanja na fizičkim objektima, u broju zaposlenih i obukama stražara nastavljena su tokom cijele godine. Pretrpanost istražnog zatvora u Podgorici značajno je smanjena.

d. Proizvoljno hapšenje ili zatvaranje

Ustav i zakon zabranjuju proizvoljna hapšenja i pritvaranja i vlasti su uglavnom poštovale te zabrane. Ipak, policija je morala da obešteti brojna lica tokom godine zbog neosnovanog pritvora.

Uloga policije i bezbjednosnog aparata

Uprava policije, koja obuhvata i Graničnu policiju, zadužena je za sprovođenje zakona i održavanje javnog reda i mira. Policija je djelovala u sklopu Ministarstva unutrašnjih poslova i u principu je bila djelotvorna. Agencija za nacionalnu bezbjednost (ANB) nadležna je za obavještajni i kontraobavještajni rad.

Nekažnjivost je i dalje bila problem kada su u pitanju snage bezbjednosti. NVO su navodile korupciju, nedostatak transparentnosti i izloženost tužilaca i pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova uticaju vladajućih političkih partija kao prepreke za veću djelotvornost. Takođe, gledište da lične i političke veze utiču na sprovođenje zakona je bilo široko rasprostranjeno. Male plate ponekad su doprinosile korupciji i neprofesionalnom ponašanju policijskih službenika.

Posmatrači ljudskih prava su i dalje izražavali zabrinutost malim brojem pripadnika bezbjednosnih snaga koji su procesuirani za povrede ljudskih prava. Tužilaštvo, koje je nadležno za sprovođenje istrage kod takvih povreda, rijetko je dovodilo u pitanje nalaz policije da je sila upotrijebljena u razumnoj mjeri. Posmatrači ljudskih prava su tvrdili da su građani nerado prijavljivali loše postupanje policije zbog straha od odmazde. Grupe koje prate rad policije tvrdile su da je policija nastavila praksu pokretanja protivtužbi protiv osoba koje su prijavile zlostavljanje od strane policije, što je obeshrabrivalo građane da ga prijave i uticalo na druge policijske službenike da zataškaju odgovornost za počinjene povrede prava. U slučajevima kada su sudovi utvrdili da je policija prekoračila razumnu upotrebu sile, kazne su obično bile blage.

Uz stranu pomoć, Vlada je obezbijedila obuku za policiju i snage bezbjednosti sa ciljem smanjenja zloupotrebe, korupcije i promovisanja poštovanja ljudskih prava. NVO Institut Alternativa navela je da je Odjeljenju za unutrašnju kontrolu policije i dalje nedostajalo dovoljno zakonskih ovlašćenja da u potpunosti sprovodi svoje nadležnosti.

Postupak lišenja slobode i postupanje u pritvoru

Za lišenje slobode potreban je sudski nalog ili „osnovana sumnja od strane policije da je osumnjičeni počinio krivično djelo”. Policija je lišavanja slobode generalno obavljala uz sudski nalog, na osnovu dovoljnih dokaza. Policija i tužioci mogu da zadrže osumnjičena lica do 72 sati prije nego što ih izvedu pred sudiju i optuže. Zakon zabranjuje prekomjerno kašnjenje u podizanju formalne optužnice protiv osumnjičenih i u sprovođenju istražnog postupka, ali je kašnjenja ponekad bilo. Prilikom izvođenja lica pred sud, sudija donosi početnu odluku o zakonitosti pritvora. Izvođenje pred sud uglavnom se vršilo u propisanom vremenskom roku.

Sudovi su sve više koristili kauciju. Sudije su takođe mogle da puste okrivljene bez kaucije i da ograniče njihovo kretanje, uvedu za njih obavezu javljanja ili da zadrže njihove pasoše ili druga dokumenta kako bi spriječili njihov bijeg. Zakon omogućava pritvorenim licima da njihov advokat prisustvuje policijskom ispitivanju i sudskom postupku, a zadržana lica su uglavnom imala brz pristup advokatu. Iako je pravna pomoć trebalo da bude dostupna osobama kojima je potrebna, bilo je finansijskih ograničenja u pružanju te pomoći od strane države. Nadležni organi moraju odmah da obavijeste porodicu, vanbračnog partnera ili nadležnu socijalnu ustanovu o hapšenju i obično su tako i postupali. Nije bilo prijava da su vlasti držale ljude u pritvoru bez prava komunikacije sa spoljnjim svijetom.

Proizvoljno hapšenje: Policija je i dalje pozivala kako svjedoke tako i osumnjičene na „informativne razgovore" i često je koristila tu praksu da suzbije huliganstvo tokom fudbalskih utakmica ili da smanji učestvovanje na političkim skupovima opozicije. Ovakva praksa obično nije podrazumijevala zadržavanje osumnjičenih duže od šest sati koliko je dozvoljeno zakonom, niti je obično završavala podnošenjem krivične prijave.

Pritvor u prekrivičnom postupku: Sudovi su često izricali mjeru pritvora za lica okrivljena u krivičnim predmetima. Zakon predviđa da inicijalno trajanje pritvora u prekrivičnom postupku može biti do 30 dana, ali predviđa i mogućnost da ga tužioci produže za dodatnih pet mjeseci. U kombinaciji sa sudskim odlukama o produženju, organi mogu da okrivljeno lice zakonito drže u pritvoru do tri godine, od trenutka lišavanja slobode do završetka suđenja i izricanja presude. Prosječno trajanje pritvora iznosilo je između 90 i 120 dana. Vlasti su tvrdile da lica pritvorena u prekrivičnom postupku u prosjeku čine oko 30% ukupne zatvorske populacije. Policija se često oslanjala na produženi pritvor u prekrivičnom postupku kao pomoćno sredstvo u istragama krivičnih djela. Zaostali krivični predmeti u sudovima takođe su doprinijeli produženom pritvoru. Sudovi su nastavili da postepeno smanjuju broj zaostalih predmeta.

Mogućnost da pritvoreno lice pred sudom ospori zakonitost pritvora: Okrivljeno lice ima pravo žalbe na odluku o pritvoru. Okrivljeno lice takođe ima pravo da na sudu ospori pravnu osnovu ili da ukaže na proizvoljnu prirodu svog zadržavanja i da bude odmah pušteno, kao i da dobije obeštećenje ako se utvrdi da je nezakonito pritvoreno. Ova žalba se podnosi vijeću suda na odluku u roku od 48 sati.

e. Uskraćivanje pravičnog javnog suđenja

Ustav i zakoni predviđaju nezavisno pravosuđe, ali su neke NVO, međunarodne organizacije i pravni eksperti tvrdili da politički pritisak i korupcija utiču na tužioce i sudije. Postupak imenovanja sudija i tužilaca i dalje je donekle ispolitizovan. Da bi se smanjio politički uticaj na taj postupak, vlada je izmijenila Ustav i relevantne zakonske propise i formirala Tužilački savjet koji bira tužioce, uključujući specijalnog državnog tužioca koji je tokom godine pokrenuo nekoliko istraga o korupciji na visokom nivou. Neadekvatno finansiranje, nedostatak resursa i organizacije i dalje ometaju djelotvornost sudstva. Vlada je takođe unaprijedila kapacitete Kancelarije specijalnog tužioca sa većim brojem službenika i bezbjednom elektronskom komunikacijom između svih tužilaštava. Ministarstvo pravde je usvojilo izmjene i dopune Zakonika o krivičnom postupku u cilju unapređenja efikasnosti krivičnog postupka. Na primjer, sporazum o priznanju krivice, koji sada stoji na raspolaganju za sva krivična djela osim za ratne zločine i djela povezana sa terorizmom, rezultirao je uspješnim zaključenjem više predmeta vezanih za korupciju.

Sudski postupci

Ustav i zakon propisuju pravo na pravično javno suđenje. Okrivljena lica po zakonu uživaju pretpostavku nevinosti. Nadležni organi su obavezni da pritvorena lica obavijeste o osnovama za izricanje pritvora. Po potrebi, okrivljena lica imaju pravo na besplatnog tumača, od momenta podizanja optužnice pa do kraja žalbenog postupka. Okrivljena lica imaju pravo na pravično i javno suđenje bez nepotrebnog odlaganja, kao i da prisustvuju svom suđenju. Sudovi mogu neke sjednice zatvoriti za javnost kada svjedok koga štiti država daje iskaz i u drugim osjetljivim slučajevima. Suđenja maloljetnicima takođe su zatvorena za javnost. Okrivljena lica imaju pravo da se pravovremeno posavjetuju sa advokatom u pretkrivičnom i sudskom postupku. Zakon propisuje da se advokat obezbjeđuje o javnom trošku kada je okrivljeni osoba sa invaliditetom, lice zadržano u pritvoru, slabog materijalnog stanja ili kada optužnica povlači potencijalnu kaznu dužu od 10 godina zatvora, kada mu se sudi u odsustvu ili kada je lice uključeno u postupak postizanja sporazuma o priznanju krivice. Okrivljena lica i njihovi branioci imaju pravo pristupa dokazima u posjedu vlasti koji su relevantni za njihove slučajeve ako to ne ugrožava istragu, nacionalnu bezbjednost ili zaštitu svjedoka. Okrivljena lica imaju pravo da se suoče sa svjedocima tužilaštva, pozovu svoje svjedoke i brane ćutanjem. I odbrana i tužilaštvo imaju pravo na žalbu. Ova prava odnosila su se na sva okrivljena lica.

Iako je sudstvo nastojalo da suđenja u krivičnim predmetima budu javna, zbog nedostatka odgovarajućih prostorija to često nije bilo moguće. Nedostatak je uticao i na dužinu suđenja. Sistemske slabosti, kao što su politički uticaj i dugotrajni postupci, smanjili su povjerenje javnosti u efikasnost i nepristrasnost pravosuđa.

Sudovi mogu suditi okrivljenim licima u odsustvu, ali po zakonu moraju ponoviti suđenje u slučaju naknadnog lišenja slobode osuđenih lica.

Politički zatvorenici i pritvorenici

Nije bilo izvještaja o političkim zatvorenicima i pritvorenicima.

Gradanski sudski postupci i pravni lijekovi

Ustav i zakoni predviđaju nezavisno pravosuđe u parničnim predmetima i građani su imali pristup sudovima kako bi podnosili tužbe radi nadoknade štete zbog povrede ljudskih prava zagwarantovanih Ustavom. Iako su strane pokretale parnice navodeći povredu ljudskih prava i ponekad ih dobijale, percepcija da je sistem podložan nepotizmu, korupciji i političkom uticaju dovela je do visokog stepena nepovjerenja građana. Kako tvrde NVO, sudovi su u većini predmeta ili odbacili parnice koje uključuju tvrdnje o povredama ljudskih prava ili su po njima postupali sporo. Kada su domaći sudovi donosili odluke koje su se odnosile na ljudska prava Vlada ih je uglavnom poštovala.

Nakon što iscrpe sva druga dostupna i djelotvorna pravna sredstva, građani se na navodno kršenje ljudskih prava mogu žaliti Ustavnom sudu. Veliki broj ustavnih žalbi podnijetih Ustavnom sudu odnosili su se na takva kršenja. Ustavni sud je nadležan da ispita navodne povrede ljudskih prava. Ukoliko utvrdi da je došlo do povrede, Ustavni sud ukida presudu nižeg suda i upućuje predmet odgovarajućem sudu ili drugom organu da ispravi nastalu povredu.

Za povrede ustavom zaštićenih ljudskih prava postojali su i upravni pravni lijekovi. U slučajevima zloupotrebe ovlašćenja, građani su mogli upućivati pritužbe na zloupotrebu ovlašćenja od strane policije Savjetu za građansku kontrolu rada policije, koji zatim može da daje preporuke za djelovanje direktoru policije ili ministru unutrašnjih poslova. Kancelarija ombudsmana je takođe tokom 2015. godine primila i postupala po velikom broju pritužbi, uključujući one koje se odnose na rad sudova, rad tužilaštva i ponašanje policije. Kancelarija je bila ovlašćena da djeluje u određenim pojedinačnim slučajevima.

Nakon iscrpljivanja nacionalnih pravnih lijekova, pojedinci se, bez obzira na svoje državljanstvo, mogu žaliti zbog navodnog kršenja Evropske povelje o ljudskim pravima od strane države Evropskom sudu za ljudska prava.

Restitucija

Veliki broj zahtjeva za restituciju privatne i vjerske imovine konfiskovane tokom komunističkog perioda i dalje je bio neriješen. I fizička lica i organizacije, kao što je Srpska pravoslavna crkva, kritikovale su Vladu zbog kašnjenja u rješavanju ovog problema.

f. Proizvoljno zadiranje u privatnost, porodični život, dom i prepisku

Ustav i zakon zabranjuju takvo aktivnosti bez sudske naloga ili ukoliko to nije pravno neophodno, a zabranjuju i policiji da vrši pretres stana ili da sprovodi tajne operacije ili operacije praćenja bez naloga. Nije bilo izvještaja da vlasti nijesu poštovale te uslove u pogledu fizičkog pretresa i pretresa imovine.

Zakon zahtijeva da ANB i policija dobiju sudsko ovlašćenje za prisluškivanje. Aktivisti za ljudska prava su i dalje tvrdili da su vlasti vršile nezakonito prisluškivanje i praćenje, ali eksterna pravosudna i parlamentarna tijela za nadzor, uključujući generalnog inspektora kojeg je imenovala opozicija, nijesu izvijestila o bilo kakvim kršenjima zakona.

Mediji su opširno izvještavali o onome što su opisali kao propust vlasti da dostave informacije o tome kako su postupali sa podacima prikupljenim tokom tajnog nadzora a koji se nijesu koristili u krivičnim predmetima. Opozicija je kritikovala policiju što je u 2015. tajno nadzirala 500 lica a da nije podnijela krivične prijave.

Dio 2. Poštovanje građanskih sloboda, uključujući:

a. Sloboda govora i štampe

Ustav i zakoni predviđaju slobodu govora i štampe, ali je Vlada nastavila da primjenjuje određena ograničenja.

Sloboda govora i izražavanja: Zakonom je inkriminisano podstrekivanje nacionalne, rasne i vjerske mržnje i netrpeljivosti i propisana je kazna zatvora od šest mjeseci do 10 godina.

Sloboda štampe i medija:

Nezavisni mediji su uglavnom izražavali vrlo različite političke i društvene stavove, uključujući članke i programe koji su bili kritički prema vlasti. Izvještaj NVO Centar za građansko obrazovanje upozorio je da se selektivnim javnim finansiranjem putem oglašavanja „vrši neprimjereni uticaj na medijsko tržište”. Kako navodi ta NVO, takvo finansiranje je služilo da se nagrade mediji koji su naklonjeni Vladi, a uskraćeno je medijima koji preispituju zvanične politike i prakse. CGO je 22. decembra objavila da je 2015. godine Vlada 78% svojih novinskih oglasa objavila u dnevnom listu *Pobjeda*, koji je ranije bio u državnom vlasništvu i imao mali tiraž. U svojim pojedinačnim kategorijama, provladin javni emiter Radio i Televizija Crne Gore (RTCG) sa 53% i privatna, ali Vladi naklonjena, internet stranica *Portal Analitika* sa 73% takođe su dobili najviše sredstava po osnovu oglašavanja i druge finansijske podrške od državnih institucija.

Institut za medije Crne Gore (IMCG) je u decembru 2015. godine objavio izvještaj koji je pokazao da je netransparentno vlasništvo i dalje bilo problem. Izvještaj je takođe upozorio na nedjelotvorne mjere za sprečavanje nezakonitih medijskih monopola i netransparentnost oglašavanja javnih institucija u medijima. Institut je ove nedostatke opisao kao ozbiljnu prijetnju funkcionisanju i integritetu cjelokupnog medijskog sektora.

Uprkos činjenici da su najznačajnije medijske grupe/kuće 2015. usvojile revidirani novinarski etički kodeks, zbog duboke podjele na medije koji podržavaju Vladu i one koji podržavaju opoziciju nije došlo do formiranja funkcionalnog i jedinstvenog samoregulatornog mehanizma za novinare.

U *Izvještaju za Crnu Goru za 2016. godinu*, objavljenom 9. novembra, Evropska komisija je utvrdila da nije bilo daljeg napretka tokom godine u oblasti slobode izražavanja. „Djelotvornost samoregulacije medija ometa činjenica da je samoregulacija podijeljena u različite forme, što je odraz podjela unutar medijske zajednice”, navodi se u *Izvještaju*.

Nezavisna TV Vijesti je navela nepoštene uslove za medije, ekonomski pritisak Vlade i selektivno gonjenje kao razloge za neredovno plaćanje svojih poreskih

obaveza i doprinosa u državni budžet. Preduzeće Daily Press, izdavač dnevnog lista *Vijesti*, tužilo je televiziju Pink M i dnevnik *Pobjeda*, koji je ranije bio u državnom vlasništvu, zahtijevajući 660.000 eura (726.000 dolara) odštete za gubitke koje je to preduzeće navodno pretrpjelo zbog nastojanja da se *Vijesti* diskredituju. Privredni sud je 25. februara donio odluku da nije nadležan u ovom predmetu i proslijedio ga Osnovnom sudu.

Nasilje i uznemiravanje: Nije bilo fizičkih napada na novinare tokom godine, mada su mediji izvještavali o navodnim prijetnjama i napadima na imovinu predstavnika medija, posebno novinara koji rade za opozicione i nezavisne medijske kuće. NVO Akcija za ljudska prava (HRA) zabilježila je 27 napada na novinare i medije od 2014. godine. HRA je 2. novembra saopštila da su većina prijavljenih incidenata bili napadi na imovinu, a ne na pojedinačne novinare. Nezavisni i proopozicioni mediji, kako se navodi, takođe su trpjeli politički i ekonomski pritisak. Grupa demonstranata je 7. septembra kamenovala prostorije televizije Pink M koja podržava Vladu. Brojni napadi iz prethodnih godina ostali su neriješeni ili sudske odluke još uvijek nijesu donijete.

U Višem sudu u Podgorici je 27. oktobra počelo suđenje istraživačkom novinaru Jovu Martinoviću i još 13 lica optuženih da su navodno učestvovali u lancu trgovine narkoticima. Novinar se izjasnio da nije kriv i insistirao da su njegovi kontakti sa drugim okrivljenim licima bili isključivo povezani sa njegovim novinarskim radom. Brojne međunarodne i lokalne organizacije novinara i organizacije za ljudska prava kritikovale su dužinu trajanja pritvora za Martinovića u prekrivičnom postupku i tražile od vlasti da obezbijede pravično suđenje.

Apelacioni sud je 12. aprila još jednom potvrdio odluku Višeg suda u Podgorici kojom je Damir Mandić osuđen na 19 godina zatvora kao saučesnik u ubistvu Duška Jovanovića, glavnog i odgovornog urednika dnevnika *Dan*, 2004. godine. Ostali mogući učinioci i nalogodavci ubistva i dalje su ostali nepoznati. Vlada je 30. juna raspisala nagradu od milion eura (1,1 milion dolara) za informacije koje bi dovele do hapšenja ubice Jovanovića.

Vlada je ponovo formirala komisiju za praćenje istraga o napadima i prijetnjama protiv novinara i medija. Kao i prethodna komisija, koja je postojala od 2013. do 2015, ni ova nije uspjela da ostvari napredak u istragama. Nikola Marković, predsjednik komisije i zamjenik glavnog i odgovornog urednika *Dana*, optužio je vlasti da opstruiraju rad komisije time što ne dozvoljavaju njenim članovima da pristupe relevantnim podacima. Skupština je takođe 20. juna formirala ad hoc

Odbor za praćenje istraga o napadima na novinare i medije. Odbor je održao nekoliko sastanaka prije parlamentarnih izbora 16. oktobra.

Cenzura i ograničavanje sadržaja: Nezavisni i proopozicioni mediji žalili su se na nepravedan tretman i ekonomski pritisak vladinih ministarstava i agencija. Centar za građansko obrazovanje je tvrdio da je selektivna i netransparentna raspodjela sredstava iz javnih fondova medijima dovela do stvaranja nepoštenog medijskog okruženja i da je predstavljala određeni oblik tzv. „meke cenzure“. Protivnici vlasti nastavili su da tvrde da vladajuće političke strukture kontrolišu nacionalni javni radio i televizijski servis, RTCG, te da njen program favorizuje vladajuću Demokratsku partiju socijalista (DPS) i njene satelitske partije. Početkom godine opozicione partije su uključile promjenu u uređivačkom timu RTCG kao preduslov za formiranje zajedničke vlade koja je trebalo da pripremi uslove za slobodne i poštene izbore. Iako je Vlada javno odbila zahtjev opozicije, 15. aprila direktor televizije i još dva programska urednika iz redakcije vijesti podnijeli su ostavke. Prema navodima upravljačkog organa ovog javnog emitera, Savjeta RTCG, privremeni uređivački tim koji je bio zadužen za televiziju do kraja oktobra, obezbijedio je uravnoteženije izvještavanje. Savjet je 30. novembra smijenio generalnog direktora sa dužnosti zbog neodgovarajućeg poništenja konkursa za izbor direktora javne televizije, kao i zbog ukidanja određenih programa i loše upravljanje. Većina članova Savjeta je odlučila da je smijenjeni generalni direktor radio u korist vladajuće DPS, te su imenovali novinarku/urednicu RTCG za vršioca dužnosti. Smijenjeni generalni direktor podnio je tužbu nadležnom sudu protiv odluke Savjeta, tvrdeći da je bio žrtva različitih političkih i interesnih grupa. Tabloidi koji podržavaju Vladu optužili su članove Savjeta za tajni dogovor za opozicionim strankama.

Pojedini mediji pokazali su spremnost da kritikuju Vladu. Nedostatak obuke i neprofesionalno ponašanje novinara u kombinaciji sa političkim i ekonomskim uplitanjem i malim platama za novinare povremeno su doprinosili pristrasnom izvještavanju.

Propisi o kleveti/kaljanju ugleda: Ne postoji zakonom definisana krivična odgovornost za klevetu, ali su se mediji suočavali sa optužbama za klevetu u parničnom postupku. Osnovni sud u Podgorici je tokom godine održao nekoliko ročišta ali nije donio odluku po tužbi Ane Kolarević, sestre predsjednika Vlade Mila Đukanovića, protiv dnevnog lista *Dan*. Kolarević je 2015. tužila *Dan* za klevetu zbog kontinuiranog pisanja o njenoj navodnoj umiješanosti u koruptivne aranžmane povezane sa privatizacijom telekomunikacionog preduzeća u vlasništvu države. Kolarević je prethodno dobila tri slična spora protiv *Dana*, *Vijesti* i

Monitora, a svaki od navedenih medija morao je da plati po 5.000 eura (5.500 dolara) odštete.

Tabloidi koji podržavaju Vladu nastavili su da vode kampanje protiv pojedinaca i organizacija koje kritikuju Vladu. U jednom takvom slučaju, Tea Gorjanc Prelević, izvršna direktorica Akcije za ljudska prava tužila je televiziju Pink M za klevetu, a 17. maja Osnovni sud u Podgorici je presudio u njenu korist i novčano kaznio Pink M sa 1.000 eura (1.100 dolara).

Internet slobode

Vlasti generalno nijesu ograničavale ili ometale pristup internetu ili cenzurisale sadržaj na internetu. Tokom parlamentarnih izbora 16. oktobra, Agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge je privremeno blokirala dva društvena medija, Viber i WhatsApp, tvrdeći da su oba bila preplavljena spam porukama i govorom mržnje. Nije bilo kredibilnih izvještaja da je vlast pratila privatnu komunikaciju na internetu bez odgovarajućih zakonskih ovlašćenja. Agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge procijenila je da je penetracija interneta tokom godine iznosila približno 65%.

Akadske slobode i kulturna dešavanja

Nije bilo ograničavanja akademskih sloboda ili kulturnih dešavanja od strane vlasti.

b. Sloboda mirnog okupljanja i udruživanja

Sloboda okupljanja

Ustav i zakon predviđaju slobodu okupljanja. Vlasti su obično poštovale to pravo, ali Ministarstvo unutrašnjih poslova u nekoliko slučajeva nije dozvolilo radnicima i LGBTI grupama da se okupe i izraze svoja nezadovoljstva. Javni skupovi na odstojanju manjem od 50 metara (164 stope) od objekata Vlade su zabranjeni. Nakon što je Ustavni sud 2014. utvrdio da su pojedine odredbe starog zakona o javnim okupljanjima bile u suprotnosti sa odredbama o slobodi okupljanja iz Ustava, Skupština je tokom godine usvojila novi zakon koji uređuje javna okupljanja.

Policija je tvrdila da je zabranila okupljanja koja bi narušavala javni red i mir i otežavala saobraćaj. U nekim slučajevima vlasti su ponudile demonstrantima druge

lokacije za proteste. U nekoliko slučajeva kada su protesti održani bez odobrenja ili kada demonstranti nijesu poštovali naređenje policije da se razidu, policija je privodila demonstrante na ispitivanje i protiv njih pokretala prekršajne postupke.

Sloboda udruživanja

Ustav i zakoni predviđaju slobodu udruživanja, a vlasti su uglavnom poštovale to pravo.

c. Sloboda vjeroispovijesti

Pogledati *Izvještaj Stejt departmenta o međunarodnim vjerskim slobodama* www.state.gov/religiousfreedomreport/.

d. Sloboda kretanja, interno raseljena lica, zaštita izbjeglica i apatridi

Ustav i zakoni predviđaju slobodu kretanja u zemlji, putovanja u inostranstvo, emigraciju i repatrijaciju, a vlasti su uglavnom poštovale ova prava. Vlasti su sarađivale sa Kancelarijom visokog komesarijata UN za izbjeglice (UNHCR) i drugim humanitarnim organizacijama u pružanju zaštite i pomoći raseljenim licima, interno raseljenim licima, izbjeglicama, izbjeglicama u povratku, tražiocima azila, apatridima i drugim relevantnim licima.

Interno raseljena lica

Ministarstvo unutrašnjih poslova navelo je da je zaključno sa 30. septembrom, u zemlji zakonito boravilo 12.346 interno raseljenih lica. Od tog broja, 10.930 je steklo status lica sa stalnim boravkom, a 442 status lica sa privremenim boravkom, dok se 1.000 zahtjeva još uvijek razmatra. Licima koja su dobila privremeni boravak je bila potrebna dodatna pomoć sa njihovim zahtjevima za dobijanje stalnog boravka. Dodatnih 1.200 lica je dobilo crnogorsko državljanstvo. Zvaničnici su naveli da su preostale izbjeglice, koje nijesu podnijele zahtjev za promjenu svog statusa, ili napustile zemlju ili su preminule. Oko 250 maloljetnika koji još uvijek nijesu bili registrovani nijesu stekli nijedno pravo boravka.

Ona lica čiji su zahtjevi za status stranca sa stalnim boravkom bili u proceduri u Ministarstvu unutrašnjih poslova i dalje su zadržala status raseljenih ili interno raseljenih lica. Pojedina lica koja su imala pravo da podnesu zahtjev suočavala su se sa teškoćama u pribavljanju neophodnih dokumenata, posebno u pogledu

regulisanja prethodno neprijavljenog rođenja djece i plaćanja taksi potrebnih za dobijanje dokumenata.

Vlade Crne Gore i Kosova, uz podršku UNHCR-a i OEBS-a, organizovale su mobilne timove da pomognu raseljenim Romima, Aškalijima i balkanskim Egipćanima u kampu Konik u Podgorici i drugim mjestima u Crnoj Gori u pribavljaju ličnih dokumenata. Ovaj program pomogao je da približno 50 lica (od procijenjenih 1.300 za koje postoji potreba) dobije pasoše Kosova tokom prvih 7 mjeseci 2016. godine. Novim izmjenama zakona uveden je sudski postupak za utvrđivanje datuma i mjesta rođenja lica rođenih izvan bolničkog sistema. Novi postupak omogućio je registraciju onih lica koja su rođena u Crnoj Gori, posebno djece Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana. UNHCR je izrazio zabrinutost za, kako se procjenjuje, 300 lica rođenih izvan bolničkih sistema Kosova ili Crne Gore, a čija rođenja nijesu registrovana i za koja mobilni timovi nijesu mogli da utvrde identifikaciona dokumenta koja se mogu potvrditi.

Uslovi za interno raseljena lica i raseljena lica iz jugoslovenskih ratova su varirali. Pristup zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i službama socijalne zaštite je ponekad bio ograničen zbog jezičke barijere, nedovoljnih programa integracije, nepostojanja dokumentacije ili nejasnih i nekonzistentnih administrativnih postupaka. Prema navodima UNHCR-a, mnoga lica su i dalje ugrožena i potrebna im je pomoć.

Veliki broj interno raseljenih lica je nastavio da živi u uslovima koji ne zadovoljavaju osnovne standarde, da se muči sa plaćanjem stanarine u privatnom smještaju ili plaši izbacivanja iz nelegalno zaposjednutih prostora poznatih kao neformalni kolektivni centri. Oko 2.000 osoba sa statusom raseljenih ili interno raseljenih lica ostali su u privatizovanim objektima jedva primjerenim za stanovanje. Čak 1.800 Roma sa Kosova ostalo je u naselju u Beranama i u dva kampa u Podgorici, dok je otprilike 250 kosovskih Srba ostalo da živi u kolektivnom smještaju u Beranama koji ne zadovoljava osnovne standarde. Vlada i međunarodni donatori nastavili su da pružaju pomoć stanovnicima kampa, a dodatne jedinice za stanovanje bile su u izgradnji u okviru Regionalnog programa za stanovanje.

U cilju pomoći izbjeglicama iz Hrvatske i Bosne i interno raseljenim licima sa Kosova, vlasti su tokom godine nastavile da realizuju nacionalnu strategiju za period 2016-2017. u cilju nalaženja trajnih rješenja za raseljena i interno raseljena lica.

Zajedno sa Hrvatskom, Srbijom i Bosnom i Hercegovinom, Crna Gora je članica Regionalnog programa za stanovanje, koji podržavaju međunarodni donatori i koji je radio na iznalaženju trajnih rješenja za 6.000 raseljenih i interno raseljenih lica. Vlasti su kroz taj program završile izgradnju 62 stana u Nikšiću i započele izgradnju 120 stambenih jedinica na Koniku u Podgorici, kao i doma za stara lica u Pljevljima kapaciteta 68 kreveta. Završen je tenderski postupak za izgradnju 94 stana u Beranama, a planirano je da izgradnja započne početkom 2017. Pored toga, Skupština donatora ovog programa odobrila je isporuku 50 kuća širom države i kupovinu 36 stana za izbjeglice u Herceg Novom.

Ograničen pristup zaposlenju podstakao je mnoga raseljena lica da se počnu baviti djelatnostima na sivom tržištu. Lošim ekonomskim izgledima posebno su bili pogođeni Romi, Aškalije i balkanski Egipćani sa Kosova, kao i sve starija populacija kosovskih Srba u Beranama, koji su i dalje najmarginalizovaniji i najugroženiji segment populacije raseljenih lica i izbjeglica.

Iako zakon za strance sa stalnim boravkom predviđa ista prava za njih kao i za državljane, sa izuzetkom prava glasa, njihov pristup zaposlenju, obrazovanju, vlasništvu nad imovinom i specijalizovanoj medicinskoj pomoći im je ponekad bio ograničen zbog teškoća u pribavljanju dokumentacije.

Vlada je nastavila da podstiče raseljena i interno raseljena lica da se vrate u zemlje porijekla, ali je repatrijacija svedena na minimum usljed želje mnogih raseljenih i interno raseljenih lica da ostanu, zbog straha od odmazde u zemlji porijekla i nedostatka sredstava. U prvih osam mjeseci, dobrovoljno se na Kosovo vratilo 19 interno raseljenih lica.

Zaštita izbjeglica

Pristup azilu: Zakon omogućava davanje azila ili izbjegličkog statusa i Vlada je uspostavila sistem za pružanje zaštite izbjeglicama. Vlasti su zahtijevale da migranti podnesu zahtjev za azil prije nego što bi bili primljeni. Nakon što bi ispunili uslov da podnesu zahtjev za azil, mogli su da ostanu u zemlji dok vlasti ne odluče o njihovom zahtjevu. Skoro svi „tražioci azila“ bili su migranti u tranzitu kroz zemlju prema EU. Prosječno bi se u zemlji zadržavali šest dana.

Trajna rješenja: Put ka državljanstvu postoji, ali je obavezno dostavljanje dokaza da se podnosilac zahtjeva odrekao državljanstva svoje zemlje porijekla.

Privremena zaštita: Vlasti su, takođe, pružale privremenu zaštitu pojedincima koji nijesu mogli da se kvalifikuju kao izbjeglice. Zaključno sa krajem godine, šest lica je dobilo dodatnu zaštitu.

Apatridi

UNHCR je naveo da je na kraju 2015. godine u zemlji bilo 3.262 apatrida. Vlast ima zakone i procedure koje daju mogućnost dobijanja državljanstva. Najčešći problem sa kojim su se oni suočavali, posebno Romi, Aškalijske i balkanski Egipćani rođeni na teritoriji Crne Gore ili na Kosovu, jeste nepostojanje ličnih dokumenata, konkretno izvoda iz matične knjige rođenih.

Tokom popisa 2011. godine identifikovano je 4.312 lica koja su tvrdila da nemaju nijedno državljanstvo. Od tog broja, njih 3.471 je tvrdilo da je rođeno u zemlji. Tokom dvomjesečne aktivnosti 2015. godine, vlasti su registrovale 486 lica koja su podnijela zahtjeve za ovaj status, ali je Ministarstvo unutrašnjih poslova prepoznalo samo sedam kao apatride. Do kraja godine, Ministarstvo je privremene putne isprave izdalo jednom apatridu.

Dio 3. Sloboda učestvovanja u političkom procesu

Zakon daje građanima mogućnost da izaberu vlast tajnim glasanjem na slobodnim i poštenim periodičnim izborima, na osnovu opšteg i jednakog prava glasa.

Izbori i političko učešće

Nedavni izbori: Izbori od 16. oktobra održani su u skladu sa značajno izmijenjenim izbornim okvirom. Nove odredbe se odnose na dodjelu mandata manjinskim listama, registraciju glasača i identifikaciju na dan glasanja, prijavljivanje kandidata, uključujući predstavljanje žena u Skupštini, finansiranje kampanje, kao i sastav i nadležnosti organa za sprovođenje izbora.

U svom preliminarnom izvještaju od 17. oktobra, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS/ODIHR) konstatovala je da su izbori održani u takmičarskom okruženju i da su fundamentalne slobode uglavnom poštovane. Izborni dan je protekao u miru i uredno, uz nekoliko slučajeva proceduralnih nepravilnosti.

Poslije izbora, opozicione stranke osporile su izborne rezultate na nacionalnom nivou, ali su prihvatile izborne rezultate lokalnih izbora u četiri opštine, od kojih su one pobijedile u dvije. Opozicione partije su tvrdile da su brojne nepravilnosti, uključujući najavu spriječenog napada na zgradu Skupštine na dan glasanja, ometale sprovođenje izbornog procesa, pa su kao posljedica toga, u znak protesta, nastavile da bojkotuju Skupštinu. Kao uslov za okončanje bojkota, opozicija je zahtijevala organizovanje novih izbora najkasnije do održavanja predsjedničkih izbora u aprilu 2018. godine

Političke stranke i političko učešće: Članstvo u strankama vladajuće koalicije navodno je donosilo prednosti kod zapošljavanja u državnoj službi i u privatnom sektoru. U maju, prije izbora, opozicione stranke su sa vlašću formirale „vladu izbornog povjerenja“, u kojoj su predstavnici opozicije dobili pet ministarskih mjesta i jedno mjesto potpredsjednika Vlade. Skupština je 29. jula ponovo formirala Odbor za praćenje primjene izbornog zakonodavstva sa ciljem obnove povjerenja u izborni proces.

Učešće žena i manjina: Nijedan zakon ne ograničava učešće žena u političkom procesu, i žene i manjine jesu učestvovala u tom procesu. Sve manjinske grupe bile su zastupljene u Skupštini, izuzev Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana, koji su ostali bez zastupnika uprkos zakonu kojim se predviđa pravo na zastupljenost svake manjinske grupe koja osvoji manje od 3% glasova ili čini manje od 15% stanovništva. Zakon takođe predviđa pozitivnu diskriminaciju kod raspodjele izbornih mjesta na opštinskom nivou za manjine koje čine od 1,5 do 15% stanovništva. Na nivou opština nije bilo zastupnika Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana (pogledati dio 6, Nacionalne/rasne/etničke manjine).

Dio 4. Korupcija i nedostatak transparentnosti u Vladi

Zakon predviđa krivične sankcije za korupciju zvaničnika, ali vlasti nijesu djelotvorno sprovodile te odredbe, te je korupcija i dalje predstavljala problem. Bilo je dokaza da su se pojedini zvaničnici vlasti nekažnjeno upuštali u koruptivne radnje. Javnost je na korupciju gledala kao na uobičajenu pojavu u Vladi i u drugim dijelovima javnog sektora, kako na lokalnom tako i na centralnom nivou, a naročito u oblastima zdravstvene zaštite, visokog obrazovanja, sudstva, carine, političkih stranaka, policije, urbanizma, građevinske industrije i zapošljavanja. Sa radom je počela nova Agencija za sprječavanje korupcije, koja treba preventivno da djeluje.

Organi zaduženi za borbu protiv korupcije su konstatovali da je saradnja i razmjena informacija među njima neodgovarajuća. Njihov kapacitet je poboljšán ali je i dalje ostao ograničen. Politizacija, male plate i nedostatak motivacije i obuke državnih službenika predstavljali su plodno tlo za korupciju.

Korupcija: Većina prijava građana o korupciji upućenih Agenciji za sprječavanje korupcije odnosila se na javnu upravu, privatni sektor i pravosuđe.

Tokom godine, Kancelarija specijalnog državnog tužioca za organizovani kriminal i korupciju obezbijedila je osuđujuće presude u nizu predmeta povezanih sa korupcijom i kriminalom na visokom nivou, te radila na oduzimanju imovine vrijedne skoro 30 miliona eura (33 miliona dolara). Bivši predsjednik Državne zajednice Srbija i Crna Gora i visoki zvaničnik DPS-a, Svetozar Marović, izjasnio se krivim po optužnici za korupciju i zloupotrebu ovlašćenja i pristao je da odsluži četvorogodišnju zatvorsku kaznu, vrati milion eura (1,1 milion dolara) i donira 100.000 eura (110.000 dolara) u dobrotvorne svrhe. Vlasti su, kao rezultat ove presude, i dalje radile na oduzimanju nezakonito stečene imovine.

Organizacije koje prate korupciju smatrale su da pretjerana diskreciona prava zvaničnika u raspolaganju javnom imovinom podstiču korupciju. Mediji su opsežno izvještavali o navodnoj zloupotrebi sredstava od strane Komisije za dodjelu sredstava od igara na sreću i Fonda za manjine.

Korupcija u policiji i neprimjeren uticaj vlasti na ponašanje policije su i dalje predstavljali problem.

Objavljivanje informacija o finansijskom stanju: Javni funkcioneri bili su zakonom obavezni da prijave sva povećanja u vrijednosti lične imove veće od 5.000 eura (5.500 dolara). Funkcioneri moraju da prijave svaki poklon čija vrijednost prelazi 50 eura (55 dolara) Agenciji za sprječavanje korupcije. Kršenje obaveze podnošenja prijave imovine i dostavljanja informacija podliježe upravnim ili prekršajnim sankcijama. Većina je poštovala ovu obavezu i blagovremeno dostavila podatke. Tokom prvih šest mjeseci 2016. godine, Agencija je podnijela 272 zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka protiv javnih funkcionera (89 na državnom i 183 na lokalnom nivou) koji nijesu dostavili redovne godišnje izvještaje o prihodima i imovini, pa time nijesu ispunili zakonsku obavezu.

Javni pristup informacijama: Zakon predviđa javni pristup informacijama u posjedu vlasti, ali zvaničnici nijesu uvijek odobravali takav pristup, posebno informacijama vezanim za privatizaciju javne imovine. Zakon nameće ograničenja

vezana za povjerljive informacije i zaštitu ličnih podataka. Novčane kazne za institucije koje ne ispoštuju odredbe Zakona o slobodnom pristupu informacijama kreću se od 500 do 2.000 eura (550 do 2.200 dolara). Pojedina ministarstva su odobravalala zahtjeve za informacijama, dok su neka povremeno javno kritikovala takve zahtjeve.

Pojedine NVO su saopštavale da zvaničnici često nijesu odgovarali na njihove zahtjeve za dobijanje informacija u posjedu Vlade ili da je odgovor dobijen tek nakon dužeg odlaganja. Prema navodima Agencije za zaštitu ličnih podataka, državne institucije često su odbijale da daju informacije koje bi mogle ukazati na korupciju ili nezakonitu aktivnost tvrdeći da bi udovoljavanje zahtjevima za informacijama dovelo u pitanje povjerljivost i državne interese i podrazumijevalo objavljivanje ličnih podataka.

Osobe čiji zahtjevi su odbijeni mogu da se žale Agenciji za zaštitu ličnih podataka, koja je u načelu podržavala podnosiocima zahtjeva za dobijanje informacija u posjedu Vlade. Tokom 2015. godine, Agencija je primila 1.513 takvih žalbi i utvrdila da je u 1.102 slučaja odbijanje zahtjeva za dobijanje informacija bilo neodgovarajuće. Kada su informacije u posjedu Vlade bile dostupne, pojedinci su generalno mogli da im pristupe besplatno, ali bilo je konkretnih slučajeva kada je zahtijevano plaćanje naknade za obradu da bi institucija koja daje informaciju pokrila troškove te usluge.

Dio 5. Stav vlasti po pitanju međunarodnih i nevladinih istraga o navodnim povredama ljudskih prava

Veliki broj domaćih i međunarodnih organizacija za ljudska prava je djelovao uglavnom bez ograničenja od strane vlasti, i mogle su da istražuju i objavljuju svoje zaključke o slučajevima vezanim za ljudska prava. Vladini zvaničnici su uglavnom bili raspoloženi za saradnju i imali razumijevanja za stavove međunarodnih grupa, ali su neke domaće NVO smatrale da je ta saradnja samo formalna, dok su druge navodile da je neujednačena.

Prema tvrdnjama pojedinih NVO, vlasti su putem nejasnog diskrecionog finansiranja imale aktivnu ulogu u odlučivanju koje će NVO dobiti pomoć, a koje neće. Kancelarija za saradnju sa NVO, glavni mehanizam saradnje, ostala je nedovoljno razvijena i sa nedovoljnim brojem zaposlenih. U periodu 2013-2015, Vlada je opredijelila 9,2 miliona eura (10,1 miliona dolara) za finansiranje NVO.

Državni organi za zaštitu ljudskih prava: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda djeluje kao ombudsman sa ciljem sprječavanja mučenja i drugih vidova surovog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, kao i diskriminacije. Kancelarija zaštitnika ljudskih prava i sloboda može da sprovodi istragu o navodnim povredama ljudskih prava od strane države i može da vrši obilazak, bez prethodne najave, svih institucija kao što su zatvori i prostorije za pritvor. Može da pristupi svim dokumentima, bez obzira na njihov stepen povjerljivosti, a koja se odnose na pritvorena ili osuđena lica, kao i da razgovara sa osuđenim ili pritvorenim licima bez prisustva službenog lica. Kancelarija zaštitnika ne može da preduzima radnje po pritužbama koje se odnose na sudske postupke koji su u toku, osim ukoliko se pritužba ne odnosi na odlaganja, očigledne povrede postupka ili činjenicu da se odluka suda ne izvršava. Ombudsman može da predlaže nove zakone, može da zatraži od Ustavnog suda da ocijeni da li je određeni zakon suprotan Ustavu ili obavezama iz međunarodnih sporazuma, može da daje ocjenu oko pitanja vezanih za ljudska prava na zahtjev nadležnog organa, može se baviti opštim pitanjima od značaja za zaštitu i promociju ljudskih prava i sloboda i može da sarađuje sa drugim organizacijama i institucijama koje se bave ljudskim pravima i slobodama. Kada ustanovi da je došlo do povrede ljudskih prava od strane neke državne institucije, ombudsman može da predloži korektivne mjere, uključujući i otpuštanje sa posla počinioaca, te da ocijeni kako institucija sprovodi korektivne mjere. Neispunjavanje zahtjeva za preduzimanjem korektivnih mjera koji je dostavio ombudsman u propisanom roku kažnjivo je novčanom kaznom od 500 do 2.500 eura (550 do 2.750 dolara). Vlada i sudovi su u principu sprovodili preporuke ombudsmana, mada često sa zakašnjenjem. Ombudsman je radio bez miješanja vlasti ili političkih partija i imao dobru saradnju sa NVO.

U januaru, četiri godine nakon njegovog formiranja, Vlada je ukinula Savjet za zaštitu od diskriminacije, bez ikakvog objašnjenja ili javnih konsultacija.

Skupština ma stalno radno tijelo, Odbor za ljudska prava i slobode, od 11 članova. Mnogi posmatrači su i dalje njegov doprinos smatrali beznačajnim i kritikovale navodno isključivo fokusiranje tog Odbora na to kako međunarodne i evropske institucije ocjenjuju stanje u zemlji.

Pojedine NVO su kritikovale Ministarstvo za ljudska i manjinska prava zbog pasivnosti.

Dio 6. Diskriminacija, društvene zloupotrebe i trgovina ljudima

Žene

Silovanje i nasilje u porodici: Ova su djela zabranjena zakonom. Kazna za većinu krivičnih djela silovanja, uključujući i silovanje bračnog partnera, iznosi od jedne do deset godina zatvora. Kada je žrtva mlađa od 14 godina, i kada je doživjela teške tjelesne povrede ili je žrtva nekoliko počinitelja, kazna može biti stroža. Izrečene kazne su obično blage, sa prosječnom kaznom od tri godine.

Tokom 2015. godine tužilaštvo je primilo šest policijskih prijava za silovanje, od kojih je četiri odbacilo. Protiv dva lica podignuta je optužnica. Lokalni kriminolozi su vjerovali da na svaki prijavljeni slučaj silovanja dolazi najmanje pet neprijavljenih. NVO Centar za ženska prava je navela da žene žrtve zlostavljanja ili silovanja često nijesu prijavljivale krivično djelo zbog straha od odmazde, ekonomske zavisnosti od počinitelja, neinformisanosti, fizičkog ili društvenog potčinjavanja, nepostojanja mjera da se spriječi ponavljanje krivičnog djela ili društvene stigme.

Nasilje u porodici se uglavnom kažnjava novčanom kaznom ili jednogodišnjom zatvorskom kaznom. U slučajevima ozbiljnih tjelesnih povreda ili nasilja nad djecom, kazne se kreću od jedne do pet godina zatvora. Ako nasilje dovede do smrtnog ishoda, kazna može biti do 12 godina zatvora.

Prema izvještajima NVO, sudovi često nijesu krivično gonili počinitelje nasilja u porodici, a kada bi to uradili kazne su bile blage. Žrtve i porodice redovno su parnični postupak doživljavali kao zamjenu za krivično gonjenje. Prekid krivičnog gonjenja je bila česta pojava, posebno u slučajevima „pomirenja“ između strana ili „povlačenja“ tužbe koju je podnijela žrtva. Dugotrajni sudski postupci, ekonomska zavisnost i nepostojanje alternativnih stambenih rješenja često su primoravali žrtve i počinitelje da nastave da žive zajedno.

Nasilje u porodici je bio kontinuiran i čest problem. U svojoj Strategiji zaštite od nasilja u porodici 2016-2020, Vlada je identifikovala tri ključna problema: veliku razliku između broja slučajeva prijavljenih centrima za socijalno stranje i broja slučajeva u kojima je pokrenut krivični postupak; veliki broj počinitelja koji ponovo izvrše krivično djelo; i ekonomska zavisnost žrtava od njihovih zlostavljača.

Zakon predviđa pravo žrtve da zlostavljač dobije zabranu prilaska. Kada zlostavljač i žrtva žive zajedno, vlasti mogu da udalje zlostavljača bez obzira na vlasnička prava.

Vlasti su bile svjesne problema nasilja u porodici, ali nijesu obezbijedile adekvatne resurse za smještaj i brigu o žrtvama porodičnog nasilja, za uklanjanje nasilnika iz porodica ili za druge aktivnosti neophodne za djelotvorno suzbijanje ovakvog nasilja. Prema izjavama NVO i ombudsmana, žene žrtve nasilja u porodici su se često žalile da državni centri za socijalni rad nijesu na adekvatan način odgovorili na njihove molbe za pomoć.

Vlada je, u saradnji sa NVO, nudila besplatnu telefonsku liniju za žrtve nasilja u porodici. NVO su i dalje izvještavale da, uprkos ostvarenom napretku, posebno u zakonodavstvu, pojedine državne institucije nijesu adekvatno reagovala da spriječe nasilje i pomognu žrtvama da se oporave. U prvoj polovini godine, nacionalna besplatna telefonska linija je primila 1.705 poziva od 309 lica. NVO koja vodi tu liniju podnijela je policiji 63 prijave, a policija je u 25 slučajeva pokrenula prekršajni postupak, a u 4 slučaja krivični. Učinak stručnog osoblja odgovornog za pomoć žrtvama nasilja u porodici ili silovanja je bio promjenljiv. Mnogima je nedostajalo obavezno osposobljavanje da bi mogli djelotvorno da pomognu.

NVO koje rade na sprječavanju nasilja u porodici morale su u velikoj mjeri da se oslanjaju na međunarodnu donatorsku pomoć. Nevladina skloništa su žrtvama pružala zaštitu, ali su sa teškoćom obezbjeđivala odgovarajuća finansijska sredstva za reintegraciju žrtava. NVO su vodile tri skloništa za žrtve nasilja u porodici, dva u centralnom dijelu zemlje, a jedno na sjeveru. Grupe za zastupanje interesa žena su se borile protiv nasilja u porodici kampanjama za podizanje svijesti, obezbjeđivanjem boljeg pristupa pravnim uslugama za žene i radionicama.

Seksualno uznemiravanje: NVO Centar za ženska prava je navela da je seksualno uznemiravanje žena česta pojava, ali da ga mali broj žena prijavljuje. Javna svijest o problemu je ostala na niskom nivou. Žrtve su se ustručavale da prijave seksualno uznemiravanje zbog straha od odmazde poslodavca i neinformisanosti o pravnim lijekovima.

Reproduktivna prava: Vlada je priznala osnovno pravo parova i pojedinaca da odlučuju o broju djece i vremenskom periodu između njihovog rođenja, da upravljaju svojim reproduktivnim zdravljem, kao i da imaju informacije i sredstva da to rade, bez diskriminacije, prisile ili nasilja. Zbog slabog obrazovanja i teških uslova života, Romkinje su rijetko posjećivale ginekolge, akušere ili bilo kog drugog doktora i imale najmanje pristupa savjetovanju o planiranju porodice i ginekološkim uslugama, što je imalo negativne posljedice po njihovo zdravlje i stopu smrtnosti novorođenčadi.

Diskriminacija: Zakon za žene predviđa isti zakonski status i ista prava kao i za muškarce. Sva imovina stečena u braku je zajednička. NVO SOS je konstatovala da je ženama bilo teško da štite svoja imovinska prava u brakorazvodnim parnicama zbog rasprostranjenog vjerovanja da imovina pripada muškarcima. Ponekad bi žene ustupale svoju naslijeđenu imovinu i prava muškarcima, ali je ta praksa i dalje bila u padu. Posljedica ovih faktora bila je da su muškarci često favorizovani u raspodjeli vlasništva nad imovinom.

Tradicionalno patrijarhalno shvatanje roda, po kojem žene treba da budu podređene muškim članovima porodice, dovelo je do kontinuirane diskriminacije žena u kući. Manje obrazovane žene ili žene u ruralnim oblastima nailazile su često na stavove i stereotipe koji su i dalje odražavali obrazac njihovog podređenog položaja u porodici i društvu.

Široko rasprostranjene diskriminatorne kulturne norme sprječavale su žene da ravnopravno učestvuju u svim oblastima društvenog razvoja i generalno su obeshrabrivale žene da traže posao van kuće. Tokom godine Vlada je usvojila izmjene i dopune Zakona o sicialnoj i dječjoj zaštiti i uvela naknadu za majke sa troje i više djece. Pojedine NVO su kritikovale zakon kao diskriminatorski u odnosu na muškarce i zbog toga što podstiče žene da napuste svoja radna mjesta.

Žene su bile vlasnice 9,6% preduzeća, mada je mnogo više njih vodilo svakodnevno poslovanje preduzeća. Jedan od najvažnijih razloga zbog malog procenta preduzeća čija su vlasnici žene bio je što su prakse u pogledu nasljeđivanja muškarcima češće omogućavale neophodni zalog za kredite. Odjeljenje za rodnu ravnopravnost radilo je na informisanju žena o njihovim pravima, a Skupština ima Odbor za ravnopravnost rodova.

Prema tvrdnjama romskih nevladinih organizacija, polovina Romkinja starosti između 15 i 24 godine bile su nepismene. Romkinje su često konstatovale da se suočavaju sa dvostrukom diskriminacijom, na osnovu roda i etničkog porijekla.

Vlada je sprovela kampanju u cilju sprečavanja diskriminacije žena i jačanja njihovog političkog učešća.

Biranje pola djeteta sa predrasudom prema određenom rodu: Iako je zabranjeno zakonom, zdravstveni radnici su naveli da je bilo selektivnog biranja pola, što je rezultiralo odnosom između dječaka i djevojčica na rođenju od 108:100. Vlada se nije aktivno bavila ovim problemom.

Djeca

Upis u matične knjige rođenih: Djeca dobijaju državljanstvo od svojih roditelja i, pod određenim okolnostima, rođenjem na teritoriji zemlje, primanjem u državljanstvo ili na druge načine navedene u međunarodnim sporazumima koji regulišu sticanje državljanstva. Upis u knjige rođenih, koji je obaveza roditelja, je neophodan da bi dijete dobilo potrebna dokumenta i dobilo svoje državljanstvo. Rođenje svakog djeteta u bolnicama i zdravstvenim institucijama automatski se registrovalo. Djeca Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana ponekad se nijesu rađala u bolnicama pa su njihovi roditelji u mnogo manjem broju registrovali rođenja svoje djece nego druge grupe, uglavnom zbog nedovoljne svijesti o značaju matičnih evidencija, kao i zbog neposjedovanja ličnih isprava roditelja. Za djecu romskih i egipćanskih roditelja koja nijesu bila upisana u matične knjige rođenih bilo je teško da ostvare pristup uslugama državnih ustanova kao što su zdravstvena zaštita, socijalna davanja i obrazovanje. Od ukupnog broja romske i egipatske djece koja su pohađala osnovnu školu, 10% nije bilo upisano u matične knjige.

UNHCR je nastavio da radi sa nadležnim organima na rješavanju problema malog broja upisanih u matične knjige rođenih među interno raseljenim licima sa Kosova, ali se napredak odvijao sporo. Od 28 neregistrovane djece čiji su roditelji Romi i balkanski Egipćani o kojima je UNHCR upoznao nadležne organe tokom 2015, oni su u knjige upisali 6.

Obrazovanje: Zakon predviđa besplatno osnovno obrazovanje za svu djecu. Srednje obrazovanje je besplatno, ali nije obavezno. Prema popisu iz 2011. godine, 95% djece školskog uzrasta je pohađalo školu.

U zajednicama Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana tradicionalne vrijednosti, društvene predrasude i sklonost ranom napuštanju škole ograničavali su obrazovne mogućnosti za djevojčice. Procenat djece koja pohađaju školu bio je mnogo niži za djecu iz zajednica Roma (51%) i balkanskih Egipćana (54%). Iako se situacija poboljšala jer je više romske djece upisano u škole, većina nije završila srednju školu, a mali broj njih se upisalo na univerzitetske programe. Tokom godine, 1.438 romskih i egipćanskih učenika pohađalo je osnovnu školu, ali je samo njih 99 iz ovih zajednica pohađalo srednju školu, a 20 je pohađalo univerzitet. Tokom 2014-15 školske godine, oko 40% djece iz zajednice Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana, je napustilo osnovnu školu. Prepreke za obrazovanje su uključivale siromaštvo, nepoznavanje crnogorskog jezika, neposjedovanje ličnih dokumenata i pritisak zajednice da od malih nogu daju svoj doprinos porodičnim prihodima.

Veća je vjerovatnoća bila da će školu ranije napustiti djevojčice nego dječaci. NVO su izvještavale da mnogi roditelji nijesu željeli da njihova djeca, posebno djevojčice, idu u školu, preferirajući da one ostanu kod kuće i rano stupe u brak.

Vladina komisija zadužena za praćenje ranog napuštanja škole nije ostvarila značajne rezultate. Da bi pomogle u procesu obrazovanja, vlasti su zaposlile 21 pomoćnika za dodatni individualni rad sa 21 romskim djetetom u srednjoj školi. Da bi podstakla pohađanje škole, Vlada je takođe obezbijedila besplatne udžbenike za romsku djecu u prva tri razreda osnovne škole i dodijelila mjesečne stipendije romskim srednjoškolskim učenicima i studentima univerziteta u vrijednosti od 60 i 150 eura (66 i 165 dolara) svakoj od tih grupa pojedinačno. Nije bilo udžbenika na romskom jeziku, ali je Vlada finansirala izradu romskog rječnika.

Romi i balkanski Egipćani često su živjeli daleko od škola. Ogromna većina porodica iz tih zajednica nije mogla da priušti da plati bezbjedan prevoz do i iz škole: Prema navodima roditelja, besplatan prevoz često nije bio dostupan.

Zlostavljanje djece: Ministarstvo zdravlja je saopštilo da je svako treće dijete bilo izloženo emocionalnom zlostavljanju, dok je svako četvrto dijete bilo žrtva fizičkog zlostavljanja. Mnoga djeca, posebno srednjoškolci, su bila izložena alkoholu, drogama i nasilju. Prema navodima Centra za dječja prava i medija, vršnjačko nasilje među djecom bilo je u porastu. Tokom 2015. godine, državni centri za socijalni rad su evidentirali 12 slučajeva seksualnog zlostavljanja djece, 89 slučajeva fizičkog zlostavljanja djece i 169 slučajeva emocionalnog zlostavljanja. Ombudsman je konstatovao da su žrtve zlostavljanja djece bile obično djevojčice od 14 do 16 godina. Zlostavljači su uglavnom bili bliski rođaci te djece i zlostavljanje se obično dešavalo kod kuće.

Vlasti su krivično gonile zlostavljanje djece, ali su kapaciteti i psihoterapijska pomoć za djecu koja su patila zbog nasilja u porodici bili neadekvatni, a nije bilo ni centara za bračno ili porodično savjetovanje. Vlasti su ponekad maloljetne žrtve nasilja u porodici smještale u dječju popravnu ustanovu Centar za djecu i mlade „Ljubović“ ili u sirotište Dječiji dom u Bijeloj.

Posmatrači su konstatovali kontinuirano nepostojanje registra počinitelaca krivičnog djela seksualnog zlostavljanja djece. Vlasti nijesu krivično gonile ili novčano kaznile medijske kuće zbog kršenja zabrane objavljivanja imena djece koja su bila žrtve zlostavljanja.

Dječji fond UN objavio je studiju koja pokazuje da 55% građana zemlje nije vjerovalo da u zemlji postoji zlostavljanja djece. Studija je također pokazala da je 37% djece bilo izloženo nekoj vrsti uznemiravanja preko interneta.

Rani i prisilni brakovi: Minimalna starosna dob za zakonito stupanje u brak je, u većini slučajeva, 18 godina, ali se osoba može vjenčati već sa 16 godina starosti, uz odobrenje suda i ako sud utvrdi da je ta osoba mentalno i fizički stasala za brak. Dječiji brakovi su predstavljali ozbiljan problem, naročito u zajednicama Roma i balkanskih Egipćana. Prema istraživanju NVO Centar za romsku inicijativu, 70% romske populacije starosti 12-18 godina stupilo je u ugovoreni brak.

Vlasti su takve brakove na osnovu običajnog prava smatrali nezakonitim. Ugovoranje prisilnih brakova kažnjava se zatvorom od šest mjeseci do pet godina. NVO su prijavile da su pojedini roditelji svoje djevojčice prodavali radi braka, uključujući strancima. Običaj kupovanja ili prodaje djevice-nevjeste i dalje postoji u zajednicama Roma, Aškalija i balkanskih Egipćana. Vlada je sprovela mjere u cilju sprečavanja brakova među maloljetnicima, uključujući sprovođenje obaveznog obrazovanja u školama i krivično gonjenje lica koja su ugovarala rane brakove. U prvih sedam mjeseci 2016. godine, vladina Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima utvrdila je četiri slučaja ranih ugovorenih brakova.

Seksualna eksploatacija djece: Seksualna punoljetnost se stiže sa 18 godina. Postoji zakonska odredba o krivičnom djelu seksualnog odnosa punoljetnog lica sa osobom ispod zakonski određene granice punoljetstva. Seksualna aktivnost sa maloljetnim licem kažnjava se do tri godine zatvora. Plaćanje maloljetnom licu za seksualnu aktivnost kažnjava se zatvorskom kaznom od tri mjeseca do pet godina. Osoba za koju se ustanovi da je podsticala maloljetno lice na prostituciju može se kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora od jedne do deset godina. U 2015. je jedan krivični predmet posredovanja u prostituciji obuhvatio tri maloljetna lica.

Dječija pornografija je nezakonita, a kazne se kreću od šest mjeseci zatvora za objavljivanje dječije pornografije do osam godina zatvora za korišćenje djece u proizvodnji dječije pornografije.

Međunarodne otmice djece: Crna Gora je potpisnica Haške konvencije o građanskopravnim aspektima međunarodne otmice djece iz 1980. godine. Pogledati *Godišnji izvještaj Stejt departmenta o međunarodnoj otmici djece od strane roditelja* na travel.state.gov/content/childabduction/en/legal/compliance.html.

Antisemitizam

Nije bilo prijavljenih slučajeva antisemitskih ispada protiv male jevrejske zajednice u Crnoj Gori, koja broji oko 500 pripadnika.

Trgovina ljudima

Pogledati izvještaj Stejt departmenta *Izvještaj o trgovini ljudima* na www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/.

Osobe sa invaliditetom

Ustav i zakon zabranjuju diskriminaciju osoba sa tjelesnim, senzornim, intelektualnim i mentalnim invaliditetom prilikom zapošljavanja, u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, vezano za penzije, novčanu pomoć, porodičnu njegu i podršku, kod pristupa objektima, informacijama, u vazdušnom, drumskom i željezničkom prevozu. Vlada nije djelotvorno sprovođila ove zakone.

Vlasti su generalno primjenjivale u praksi uslov da novi javni objekti moraju imati pristup za osobe sa invaliditetom, ali većina javnih objekata, uključujući zgrade i javni prevoz, bili su stariji i nijesu imali odgovarajući pristup. Vlada je opredijelila sredstva za izgradnju pristupnih rampi na 13 ključnih objekata širom zemlje. Tokom 2015. vlasti su završile izgradnju rampi na pet objekata, uključujući zgradu Skupštine i Centar za socijalno staranje. Pojedine NVO su navele da poboljšanja još uvijek ne ispunjavaju međunarodne standarde za pristup objektima. Iako izborna zakonodavstvo izričito propisuje da biračka mjesta moraju biti dostupna osobama sa invaliditetom, većini biračkih mjesta one nijesu mogle pristupiti.

Iako je zakonska podrška za osobe sa invaliditetom poboljšana a njihova se vidljivost u društvu povećala, i dalje su ostale jedni od najugroženijih članova društva. Uprkos zakonskim zaštitama, osobe sa invaliditetom su često oklijevale u pokretanju sudskih postupaka protiv pojedinaca ili institucija za koje se vjerovalo da povređuju njihova prava. Posmatrači razlog za tu nespremnost vide u nedostatku vjere u pravni sistem zbog negativnih ishoda u ranijim sudskim sporovima ili, kako tvrdi ombudsman, nedovoljnoj osviješćenosti o ljudskim pravima i mehanizmima zaštite koji se odnose na invaliditet. Ombudsman je 2015. godine primio šest pritužbi za diskriminaciju osoba sa invaliditetom.

Ministarstva zdravlja, rada i socijalnog staranja, prosvjete i sporta, finansija, pravde, ljudskih i manjinskih prava, te održivog razvoja, saobraćaja i turizma, kao i Sekretarijat za zakonodavstvo, Zavod za zapošljavanje i pet NVO-a su pružali pomoć i zaštitu osobama sa invaliditetom u svojim sferama djelovanja. Zajedno su formirali Savjet za brigu o licima sa invaliditetom, kojim je predsjedavao ministar rada i socijalnog staranja, sa nadležnošću za politike kojima se štite prava osoba sa invaliditetom.

Prema tvrdnjama NVO, usluge za djecu sa mentalnim i fizičkim smetnjama u razvoju na lokalnom nivou i dalje su bile neadekvatne. Primarni pružaoci ovih usluga bila su udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju. Zakon dozvoljava roditeljima ili starateljima osoba sa invaliditetom da rade pola radnog vremena, ali poslodavci nijesu poštovali ovo pravo. Nakon usvajanja izmjena i dopuna Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Vlada je takođe povećala finansijsku pomoć za nezaposlene roditelje djece sa smetnjama u razvoju.

Vlada je ulagala napore da omogući djeci sa smetnjama u razvoju da pohađaju škole i univerzitet, ali obrazovanje i objekti koji je trebalo da ih prime i dalje su bili neadekvatni na svim nivoima. Preovladavalo je uobičajeno vjerovanje da su djeca sa smetnjama u razvoju bolesna i da ih treba razdvojiti od ostale djece i institucionalizovati. Vlada je tokom godine nastavila da zapošljava asistente u školama da pomognu djeci sa smetnjama u razvoju. Vlada je vodila devet dnevnih centara za mlađu djecu sa smetnjama u razvoju. Djeca sa smetnjama u razvoju su pohađala osnovnu školu, a u manjoj mjeri i srednju školu, kako u redovnim tako i u specijalizovanim školama za djecu sa smetnjama u razvoju. Postojale su tri specijalizovane škole, dvije u Podgorici i jedna u Kotoru. Od univerziteta, samo su neki bili djelimično dostupni.

Zdravstvena zaštita za osobe sa mentalnim smetnjama je i dalje bila neadekvatna. Institucionalizacija je jačala stigmatizaciju. Osobe sa fizičkim invaliditetom su se suočavale sa teškoćama da dobiju kvalitetne medicinske uređaje koji bi im olakšali mobilnost kao i druga ortopedska pomagala preko zdravstvenog i socijalnog osiguranja.

Nacionalne/rasne/etničke manjine

Romi, Aškalije i balkanski Egipćani i dalje su bili najugroženije žrtve diskriminacije, uglavnom zbog predrasuda i ograničenog pristupa socijalnim uslugama. Činjenica da nemaju neophodna dokumenta često im je ograničavala pristup uslugama. Zakon o državljanstvu i prateći podzakonski akti otežali su

sticanje državljanstva licima koja nemaju lična dokumenta ili onima koji nijesu rođeni u bolnici (pogledati takođe dio 2.d. Apatridi). Na primjer, pristup uslugama zdravstvene zaštite je i dalje bio otežan za pripadnike ovih zajednica zbog toga što nijesu imali zdravstvene knjižice.

Kako navode u Fondu za obrazovanje Roma, stopa siromaštva među Romima, Aškalijima i balkanskim Egipćanima bila je 36% u poređenju sa 11% koliko je iznosila za ukupno stanovništvo. Brojni Romi, Aškalije i balkanski Egipćani živjeli su nezakonito u oronulim naseljima, često rasutim po raznim lokacijama i bez pristupa osnovnim uslugama, kao što su struja i voda, zdravstvena zaštita i kanalizacija.

Djeca Roma, Aškalija i Egipćana doživljavala su diskriminaciju u školi (pogledati Dio 6, Djeca).

Za razliku od drugih manjina, Romi, Aškalije i balkanski Egipćani nijesu bili politički zastupljeni u nacionalnoj i lokalnim skupštinama. Zakon koji propisuje političku zastupljenost Roma u nacionalnoj Skupštini nije adekvatno primjenjivan. Lideri drugih nacionalnih manjina su nastavili da tvrde da su one nedovoljno zastupljene u Skupštini, državnoj upravi, pravosuđu i državnim privrednim preduzećima.

Pojedine albanske grupe su tvrdile da je odbijanje njihovog zahtjeva od strane vlasti da podgorička gradska opština Tuzi postane zasebna opština predstavljalo njihovu diskriminaciju.

Albanci i Bošnjaci u sjevernim i južnim djelovima zemlje često su se žalili da su žrtve diskriminacije i ekonomskog zanemarivanja od strane centralne vlasti. Nekoliko aktivista je tvrdilo da je ta nejednakost bila namjerna politika osmišljena da ih natjera da napuste zemlju u potrazi za boljim ekonomskim mogućnostima. Političari etničkih Srba su tvrdili da Vlada diskriminiše srpski nacionalni identitet, jezik i vjeroispovijest.

Nacionalni savjeti Srba, Bošnjaka, Albanaca, Muslimana, Hrvata i Roma, koji su imali podršku države, zastupali interese ovih etničkih manjina. Nevladine organizacije, posmatrači zainteresovani za pravna pitanja i mediji su i dalje optuživali Vladu za zloupotrebu sredstava iz fonda formiranog za finansiranje nacionalnih savjeta, posebno nacionalnih savjeta Roma i Srba.

Nasilje, diskriminacija i druge povrede prava zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu

Zakon zabranjuje podsticanje na mržnju na osnovu seksualne orijentacije kao i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta i primjenjuje se na pojedince iz LGBTI zajednice. Zločini iz mržnje na osnovu seksualne orijentacije uzimaju se kao otežavajuća okolnost.

NVO su navele da je broj napada porastao tokom godine. LGBTI aktivisti su saopštili da pripadnici zajednice nijesu policiji prijavili pojedine napade na njih jer su se žrtve bojale dalje odmazde koju bi izazvale njihove prijave. U septembru se desio brutalan napad na maloljetno lice zbog njegove navodne seksualne orijentacije i javne podrške LGBTI zajednici. Predstavnici LGBTI zajednice su tvrdili da su mlade osobe počinile 80% nasilnih krivičnih djela protiv pripadnika LGBTI zajednice. Neprijateljski nastrojeni pojedinci su koristili društvene medije i internet sajtove za anonimno upoznavanje i maltretiranje LGBTI osoba za koje se zna ili sumnja da pripadaju ovoj zajednici.

LGBTI osobe i njihovi podržavaoci doživljavali su kontinuiranu društvenu diskriminaciju, isključenost iz zajednice, neprijateljski nastrojene stavove javnosti, kao i nasilje. Negativna javna percepcija navela je brojne pripadnike LGBTI populacije da prikriju svoju seksualnu orijentaciju, ali su oni ipak postali vidljiviji jer su mnogi među njima počeli da se otkrivaju svojoj porodici i kolegama. Bilo je izvještaja o netoleranciji od strane medicinskih radnika prema gej osobama, a predstavnici Srpske pravoslavne crkve često su na štetan način govorili o LGBTI osobama. Tokom 2015. tužioci su sproveli istrage u 11 slučajeva navodne diskriminacije LGBTI osoba, a optužnice podigli u pet.

NVO koje zastupaju prava LGBTI osoba, Forum Progress i Queer Montenegro, protestovale su zbog loše implementacije državne LGBTI strategije.

Upravni sud je odbacio žalbu koju su podnijeli NVO Forum Progress i Hiperion Nikšić zbog toga što je nikšićka policija po treći put odbila da dozvoli održavanje parade ponosa 2015. godine. Ove NVO su tvrdile da policijska zabrana predstavlja kršenje njihovog prava na mirno okupljanje. Policija je zabranu pravdala bezbjednosnim razlozima.

Oko 200 osoba, uz manje prisustvo policije u odnosu na prethodne godine, mirno je marširalo na četvrtoj podgoričkoj Paradi ponosa 17. decembra. Ministar za ljudska i manjinska prava Mehmet Zenka, ministar kulture Janko Ljumović, predstavnici političkih partija, aktivisti civilnog društva i članovi diplomatskog kora pridružili su se organizatorima iz NVO koje se zalažu za prava LGBTI populacije.

NVO su saopštile da se saradnja policije sa LGBTI zajednicom poboljšala, ali su pojedini tužioci i sudije pokazale predrasude prema LGBTI osobama. Svi centri i odjeljenja bezbjednosti imali su službenika čije su dužnosti uključivale praćenje poštovanja prava LGBTI osoba. Tokom godine, Uprava policije je, u saradnji sa NVO koje zastupaju prava LGBTI osoba, formirala „tim povjerenja“ u cilju poboljšanja komunikacije između policije i te zajednice.

Društvena stigma protiv osoba oboljelih od HIV i AIDS

NVO Juventas i Crnogorska fondacija za HIV su izjavile da su lica sa HIV/AIDS-om stigmatizovana i izložena diskriminaciji, iako je veći dio te diskriminacije nedokumentovan. Posmatrači su smatrali da su strah od diskriminacije, društveni tabui u vezi sa seksom i nedostatak privatnosti u pogledu zdravstvenih kartona spriječili mnoge ljude da traže testiranje na HIV. NVO su saopštile da su se pacijenti često suočavali sa diskriminacijom od strane medicinskog osoblja i bili neadekvatno liječeni.

Dio 7. Prava radnika

a. Sloboda udruživanja i pravo na kolektivno pregovaranje

Zakon daje radnicima pravo da organizuju i da se pridruže nezavisnom sindikatu, da kolektivno pregovaraju i da organizuju štrajkove u skladu sa zakonom. Oružane snage nemaju ovo pravo. Da bi sindikat zastupao radnike u kolektivnom pregovaranju na nivou preduzeća, najmanje 20% zaposlenih u tom preduzeću moraju biti članovi sindikata. Da bi djelovao kao predstavnik radnika u određenom sektoru, grupi ili privrednoj grani, najmanje 15% zaposlenih od ukupnog broja u tom sektoru, grupi ili grani moraju biti članovi tog sindikata. Zakon zabranjuje diskriminaciju članova sindikata ili onih koji žele da se organizuju u sindikat, te propisuje vraćanje na posao radnika otpuštenih zbog sindikalne aktivnosti.

Vlada je uglavnom sprovedila zakon. Kazne za kršenje odredbi zakona kreću se u rasponu od manjih novčanih kazni do jedne godine zatvora i dovoljne su da spriječe većinu slučajeva kršenja zakona.

Iako je vlast generalno poštovala slobodu udruživanja, poslodavci su često zastrašivali radnike angažovane u sindikalnim aktivnostima. Sindikati su svoje zadatke obavljali bez državne ili političke kontrole. Radnici su ostvarivali svoje pravo da se pridruže sindikatu i angažuju u kolektivnom pregovaranju.

Iako je omogućeno zakonom, kolektivno pregovaranje je i dalje bilo rijetko. Vlada je i dalje bila jedna od strana u pregovorima na državnom nivou. Pravo da kolektivno pregovara, dogovara poravnanje kolektivnih radnih sporova ili da učestvuje u drugim državnim tijelima ima samo sindikat sa najvećim brojem registrovanih članova na nekom od nivoa.

Pravo na štrajk je ograničeno za državne službenike čije bi odsustvovanje sa posla ugrozilo javni interes, nacionalnu bezbjednost, bezbjednost lica i imovine ili funkcionisanje vlasti. Međunarodni posmatrači su konstatovali da niz profesija u kojima je štrajk zabranjen premašuje međunarodne standarde. Poslodavci mogu jednostrano da utvrde minimum procesa rada ako pregovori sa sindikatima ne dovedu do postizanja sporazuma.

Uprave preduzeća i lokalne vlasti su u brojnim situacijama blokirale pokušaje radnika da organizuju štrajkove na način što su ih proglašavali nezakonitima i navodeći nepostojanje zakonski obavezne prethodne najave kao razlog. Postojali su izvještaji od strane zaposlenih, kako u privatnom tako i u javnom sektoru, da su poslodavci prijetili ili na druge načine zastrašivali radnike uključene u sindikalno udruživanje ili u druge zakonite sindikalne aktivnosti. U pojedinim slučajevima privatni poslodavci su smanjivali plate zaposlenih ili nekim radnicima uručivali otkaz zbog sindikalnog djelovanja.

Radnicima u privatizovanim preduzećima ili u preduzećima u stečaju su se dugovale neizmirene zarade i otpremnine. U nekim slučajevima radnici nijesu mogli da naplate svoja potraživanja uprkos pravosnažnoj odluci suda u njihovu korist. Nekoliko lokalnih samouprava svoje zaposlene nije plaćalo mjesecima. Neisplaćene zarade, zatvaranje fabrika i sve veće siromaštvo rezultirali su velikim štrajkovima. Sindikati su tvrdili da radnici nisu bili upoznati sa svojim pravima i da su se plašili osvete u slučaju pokretanja žalbi.

b. Zabrana prisilnog ili prinudnog rada

Zakon zabranjuje sve oblike prisilnog ili prinudnog rada, ali sprovođenje zakona od strane Vlade nije bilo djelotvorno. Vlasti su uložile minimalne napore da istraže ili identifikuju žrtve prisilnog rada. Zakon propisuje maksimalnu kaznu zatvora od 10 godina za prisilni rad i u tom smislu je dovoljno oštar da spriječi kršenja zakona kada se uporedi sa kaznama za druga teška krivična djela.

Bilo je izvještaja o romskim djevojčicama primoranim da obavljaju poslove u domaćinstvu i djeci natjeranoj da prosjače, uglavnom od strane svojih porodica (pogledati dio 7.c.). Nije bilo krivičnog gonjenja niti sudskih presuda.

Pogledati takođe *Izveštaj o trgovini ljudima* Stejt departmenta na www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/.

c. Zabrana dječjeg rada i minimalna starosna dob za započinjanje radnog odnosa

Zvanična minimalna starosna dob za zasnivanje radnog odnosa je 15 godina. Djeca mlađa od 18 godina ne mogu da rade na poslovima koji podrazumijevaju posebno težak fizički rad, prekovremeni i noćni rad, rad pod zemljom ili pod vodom ili na poslovima koji „mogu štetno uticati na njihovo zdravlje i život ili podrazumijevaju veći rizik po njihovo zdravlje i život". Vlada je generalno sprovodila ova ograničenja u formalnoj, ali ne i u svojoj ekonomiji.

Inspekcija rada, ministarstva rada i socijalnog staranja, unutrašnjih poslova, zdravlja, pravde i prosvjete i zamjenik ombudsmana za prava djece bili su nadležni za sprovođenje zakona koji regulišu pitanja dječjeg rada. Zakon definiše novčane kazne u rasponu od 2.000 do 20.000 eura (2.200 do 22.000 dolara) za kršenje tih odredbi. Inspekcija rada nije imala dovoljno kancelarijskog prostora, finansijskih sredstava i kadra koji je prošao odgovarajuću obuku. Inspekcija rada nije imala posebne inspektore za dječji rad, te je poštovanje propisa o dječijem radu provjeravano u okviru opšte inspekcije rada. Vlada nije prikupljala posebne podatke o dječjem radu. Osim prisilnog prosjačenja, inspektori su 2015. godine pronašli 25 djece starosti 15-18 godina koja rade u svojoj ekonomiji bez odgovarajućih ugovora o radu, uglavnom tokom ljeta. Inspektori rada nijesu prijavili da je bilo kršenja zakonskih propisa koji se odnose na dječji rad.

Mnogi roditelji i rođaci primoravali su djecu Rome, Aškalije i balkanske Egipćane da od ranog uzrasta daju svoj doprinos prihodima porodice. Djeca su bila uključena u prosjačenje na prometnim raskrsnicama, na uglovima ulica, od vrata do vrata i u

restoranima i kafićima. Iako su mnoga od te djece bila iz Crne Gore, veliki procenat njih uzrasta od 7 do 16 godina bili su iz susjednih zemalja. Policija bi djecu koju uhvati uglavnom vraćala njihovim porodicama. Ombudsman je konstatovao napredak u naporima policije i socijalnih centara da spriječe prosjačenje.

Djeca na selima su obično radila u porodičnim preduzećima i u poljoprivredi. Romska djeca su radila uglavnom tokom ljeta, i tipično se bavila aktivnostima kao što su pranje vjetrobranskih stakala, cijepanje drva za ogrijev, tovarenje kamiona, sakupljanje predmeta kao što je staro željezo, prodaja starih novina i dodatne opreme za automobile ili pomaganje svojim roditeljima kao najamna radna snaga. Mnoga interno raseljena romska djeca bila su primorana da se bave prosjačenjem ili manuelnim radom. Policija je tvrdila da je prosjačenje više porodična praksa, nego velika organizovana aktivnost. Prosjačenje je bilo lako primjetno, posebno u Podgorici i na primorju tokom ljeta. Policija je tvrdila da većina djece koja se bavila prosjačenjem potiče sa Kosova i iz Srbije. Policija je rijetko podnosila tužbe protiv odraslih počinitelja. Žrtve prisilnog dječjeg rada zatečene bez staratelja je smještala u Centar za djecu i mlade „Ljubović". Nakon napuštanja tog centra, većina djece je nastavljala da se bavi prisilnim prosjačenjem. Romske NVO su pokušavale da podignu nivo svijesti u vezi sa tim problemom, navodeći da Vlada nije obezbijedila dovoljno resursa za rehabilitaciju djece koja prosjače i žive na ulici.

Djeca su bila izložena komercijalnoj seksualnoj eksploataciji (pogledati dio 6, Djeca). Takođe, pogledati i *Nalaze o najgorim oblicima dječjeg rada* Ministarstva rada SAD na www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/findings.

d. Diskriminacija u pogledu zapošljavanja ili zanimanja

Zakon zabranjuje diskriminaciju po osnovu rase, boje, pola, roda, vjeroispovijesti, političke ili neke druge pripadnosti, nacionalnosti, državljanstva, invalidnosti, seksualne orijentacije, rodnog inediteta, godina starosti, jezika, trudnoće, bračnog statusa, društvenog statusa ili porijekla, članstva u političkim i sindikalnim organizacijama ili zdravstvenog stanja, uključujući pozitivan status na HIV i druge prenosive bolesti. Kazne su bile novčane i nijesu bile odgovarajuće za sprječavanje kršenja zakona.

Vlada uglavnom nije djelotvorno sprovodila zakone i propise kojima se zabranjuje diskriminacija, i bilo je primjera diskriminacije po ovim osnovama. Vlasti su od poslodavaca koji ne ispoštuju postavljene kvote za zapošljavanje zahtijevale da

uplate sredstva u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom. Zavod za zapošljavanje je organizovao taj fond, za koji je opredijeljeno tri miliona eura (3,3 miliona dolara). Poslodavci su se često radije opredjeljivali da uplate sredstva nego da ispune kvotu. Pojedini izvještaji su ukazivali na malverzacije u vezi sa fondom, a značajan dio opredijeljenih sredstava vraćen je u centralni budžet na kraju godine.

Osobe sa invaliditetom suočavale su se sa značajnom diskriminacijom u zapošljavanju, uprkos postojanju programa pozitivne diskriminacije koji su obezbjeđivali značajne finansijske podsticaje za poslodavce da zaposle osobe sa invaliditetom. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje, svega 2% osoba sa invaliditetom bilo je zapošljeno. Zagovornici prava ovih osoba su ukazivali na to da je programa obuke za osobe sa invaliditetom bilo premalo da bi značajnije doprinijeli njihovoj ekonomskoj integraciji. Ni državne institucije niti privatni poslodavci nijesu zaposlili veći broj osoba sa invaliditetom.

Žene su povremeno bile izložene diskriminaciji zbog svog bračnog statusa, trudnoće i fizičkog izgleda. Poslodavci nijesu poštovali sve svoje zakonske obaveze prema trudnicama, a ponekad su im smanjivali nivo odgovornosti ili su ih otpuštali nakon što bi se vratile sa porodijskog odsustva. Nesrazmjern udio žena bio je zaposlen na poslovima sa nižim nivoom odgovornosti u odnosu na muškarce. Poslodavci su rjeđe unaprjeđivali žene nego muškarce. Pojedini oglasi za radna mjesta za žene sadržali su eksplicitno diskriminatorske kriterijume za zapošljavanje, kao što su godine i fizički izgled. Poslodavci su povremeno kršili pravo žena na četrdesetčasovnu radnu sedmicu, plaćeni prekovremeni rad, plaćeno odsustvo i porodijsko odsustvo. Društvena očekivanja u pogledu obaveza žena prema porodici negativno su uticala na njihove mogućnosti da nađu zaposlenje i da napreduju na radnom mjestu. Sve više žena radilo je kao sudije, a brojne žene bavile su se profesijama kao što su pravo, nauka i medicina. Žene su činile manje od 9% zaposlenih u vojsci i policiji.

Bošnjaci, koji čine 9% stanovništva države, činili su 6% zaposlenih u javnoj upravi. Romi, raseljena lica, izbjeglice i radnici migranti suočavali su se sa diskriminacijom u zapošljavanju. Radnici migranti su obično dolazili iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Albanije da rade na gradilištima i u poljoprivredi. Bilo je i primjera diskriminacije neprijavljenih domaćih i stranih radnika.

e. Prihvatljivi uslovi rada

Prema navodima Zavoda za statistiku, prosječna mjesečna neto zarada u julu iznosila je 496 eura (546 dolara). Mjesečna potrošačka korpa sa osnovnim stavkama koštala je 806 eura (887 dolara). Minimalna mjesečna zarada u državi je iznosila 193 eura (212 dolara). Vlada je utvrdila apsolutnu liniju siromaštva na 186 eura (205 dolara) mjesečno. Državni Zavod za statistiku je procijenio da je oko 8,6% stanovništva, odnosno 54.000 ljudi, 2014. godine živjelo ispod apsolutne linije siromaštva. Gotovo 18% građana na sjeveru živjelo je ispod linije siromaštva, u odnosu na 6,3% u središnjem i 6,4% u južnom dijelu zemlje. Značajan dio radne snage, posebno u ruralnim oblastima i u neformalnom sektoru, zarađivao je manje od minimalne zarade.

Oko 200.000 zaposlenih je radilo u formalnom sektoru i otprilike 35.000, uglavnom mladih ljudi, bilo je zaposleno u neformalnoj ekonomiji.

Zakon o radu definiše 40-časovnu radnu nedjelju (osim u posebno navedenim vanrednim okolnostima) i zahtijeva od poslodavaca da plaćaju nepreciziranu nadoknadu za prekovremeni rad, praznike i rad vikendom. Zakon propisuje i 30-minutnu pauzu u toku radnog dana, prekovremeni rad ograničava na 10 sati nedjeljno, ali su sezonski radnici često radili mnogo duže. Vlada propisuje standarde iz oblasti zaštite i zdravlja na radu koji su aktuelni i odgovarajući za najvažnije privredne grane. Propisi zahtijevaju od poslodavaca i nadzornih organa da obezbijede i osiguraju primjenu opreme za zaštitu, da sprovedu procjenu rizika i da prijave sve ozbiljnije slučajeve povrede ili smrtne slučajeve na radu u roku od 24 časa. Radnici mogu da se udalje od mjesta ili situacije u kojoj je ugroženo njihovo zdravlje bez opasnosti po svoj radni odnos.

Inspekcija rada je nadležna za sprovođenje odredbi zakona koje se odnose na zaradu, radno vrijeme i zaštitu i zdravlje na radu, međutim ni u formalnoj niti u sivoj ekonomiji to nije radila na djelotvoran način. Od 35 inspektora koji su obavljali inspeksijske poslove iz oblasti rada i zapošljavanja, 9 ih je obavljalo kontrole zaštite na radu, što je bilo dovoljno za sprovođenje zakona. Resursi, korektivne radnje i istrage nijesu bile odgovarajuće da prepoznaju, primijene mjere ili spriječe kršenja kako u formalnoj tako i u sivoj ekonomiji. Kršenje odredaba koje se odnose na zarade i radno vrijeme kažnjavano je manjim novčanim kaznama, nedovoljnim da se ta pojava suzbije. Sankcije za kršenje standarda o zaštiti i zdravlju na radu su se kretale od novčane kazne do jedne godine zatvora i uglavnom su bile dovoljne za njihovo suzbijanje u formalnom sektoru. Inspektori rada imaju zakonsko ovlaštenje da zatvore preduzeće dok ne otkloni nedostatke ili da novčano kazne vlasnike koji ponavljaju kršenja propisa.

Brojni radnici, posebno žene koje rade u trgovini, ugostiteljstvu i u uslužnom sektoru, imali su neplaćeni prekovremeni rad, a poslodavci su ih ponekad prisiljavali da rade za vjerske praznike bez nadoknade ili da se odreknu prava na nedjeljni i godišnji odmor. Poslodavci ponekad nijesu isplaćivali minimalnu zaradu, ostale naknade za zaposlene ili uplaćivali obavezne doprinose u penzioni fond. Zaposleni često nijesu prijavljivali ove povrede svojih prava zbog straha od posljedica.

Upravni i sudski postupci su bili predmet dugih odlaganja i žalbi, a ponekad su za njihovo rješavanje bile potrebne godine, zbog čega je došlo do povećanja broja lica koja su rješenja tražila kroz alternativno rješavanje sporova. Agencija za mirno rješavanje radnih sporova je 2015. godine razmotrila 3.679 predmeta, od koji su se tri odnosila na grupe a ostali na pojedince. Većina sporova (90 odsto) odnosila se na optužbe protiv državnih institucija zbog kršenja zakona u pogledu prekovremenog rada, noćnog rada, praznika, doprinosa za socijalno osiguranje i drugih administrativnih propisa.

I poslodavci i radnici kršili su propise iz oblasti zaštite i zdravlja na radu, posebno u građevinarstvu, poslovima sa električnom energijom, preradi drveta i zavarivanju. U prvih devet mjeseci zabilježeno je sedam smrtnih slučajeva i 18 teških povreda na radu. U grane kod kojih je postojao najveći rizik od povrede spadali su građevinarstvo, energetika, drvoprerada, saobraćaj i teška industrija. Najčešći uzroci koji dovode do opasnih uslova na radu, kako se navodi, su blage kazne za kršenje propisa o zaštiti na radu, nedovoljna informisanost i obučenost za dati posao, neadekvatna zdravstvena zaštita radnika i zastarjela i/ili neadekvatno održavana oprema.